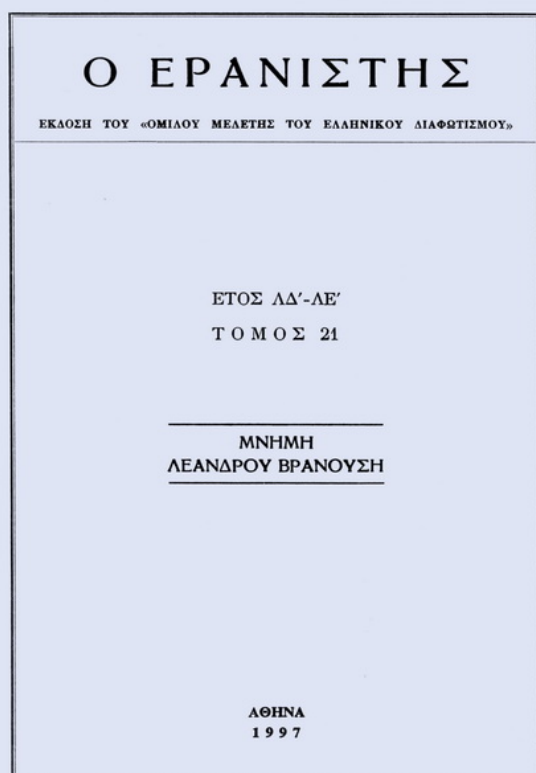

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων

Βίκυ Πάτσιου

doi: [10.12681/er.213](https://doi.org/10.12681/er.213)

To cite this article:

Πάτσιου Β. (1997). Απόψεις και παρεμβάσεις του Κοραή στο θέμα των μεταφράσεων. *The Gleaner*, 21, 216–224. <https://doi.org/10.12681/er.213>

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ

ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΙΟ ΕΝΤΟΝΑ χαρακτηριστικά του νεοελληνικού διαφωτισμοῦ στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς του ἀποτελεῖ ἡ ἔκδοση μεταφράσεων νεωτερικῶν δυτικῶν ἔργων. Ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, τὴ φυσικὴ γραμματικὴ καὶ τὴν εὐγλωττία, στὴ διαγωγή, τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴν κοινωνικὴ σταδιοδρομία, ἡ μεταφραστικὴ κίνηση προσδιορίζει μιὰ συνολικὴ ἀναπροσαρμογὴ στὰ πλαίσια τῶν ἐπαφῶν μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία.

Ἡ ὁρμητικὴ στροφὴ πρὸς τὴ γνώση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἱκανοποιεῖται ἀποτελεσματικὰ μὲ τὶς πολυάριθμες μεταφράσεις ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συγγραμμάτων καθὼς καὶ ἔργων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἐνῶ ἀργότερα, μετὰ τὶς πρῶτες διστακτικὲς ἀπόπειρες ποὺ συχνὰ παρέμεναν σὲ χειρόγραφη μορφή, καλλιεργεῖται πιὸ συστηματικὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λογοτεχνία. Τὰ ἀσφαλὴ κίνητρα τῆς μεταφραστικῆς δραστηριότητος ἀποτελοῦν ἡ κατάκτηση τῆς γνώσης καὶ ὁ πλουτισμὸς τῆς γλώσσας καὶ κυρίως ἡ ἀφομοίωση τῶν προϊόντων ποὺ ἐπιταχύνουν τοὺς ἐθνικοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης καὶ ὁλοκλήρωσης καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ὁμαλὴ καὶ ἔγκαιρη ἐναρμόνιση τῆς χώρας μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ νεώτερου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Στὶς ἐνέργειες καὶ τὶς πρωτοβουλίες ποὺ ἐκδηλώνονται στὴ διάρκεια τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ μὲ κοινὸ στόχο τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτισμικὴ προαγωγὴ τοῦ γένους, διακρίνεται ἐμφανῶς ἡ παρουσία καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ μὲ τὴν ἐπιμονή, τὴ διάρκεια, τὴν εὐστοχία καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά της. Κορυφαῖος ἐκπρόσωπος λογίου ἐμπόρου, ὁ Κοραὴς ἀσχολεῖται μὲ ποικίλους τρόπους μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς παιδείας. Ἐπιδιώκοντας τὴν ἀνανέωση τῆς γνωριμίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ μὲ τοὺς προγόνους του καὶ παράλληλα τὴ «μετακένωση» τῆς δυτικῆς παιδείας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ὁ Κοραὴς συνδέει τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν προθυμία ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα μὲ τὸν πολλαπλῶς καὶ τὴν βιβλίων καὶ τὴ διάδοση τῶν μεταφράσεων. Γνωστὲς εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ διατυπώνει στὸ γαλλικὸ *Ὑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος* (1803) σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῶν

μεταφράσεων ως ένδειξεων τῆς προόδου καὶ τοῦ «φωτισμοῦ» τοῦ γένους, στὸν ρόλο τῶν ὁποίων ἀναφέρεται καὶ ὅταν θέλει νὰ ἀνασκευάσει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ «ἀμαθοῦς» ποὺ εἶχε ἀποδώσει ὁ γερμανὸς J. S. Bartholdy στοὺς νεοέλληνες.¹

Θεωρώντας ὅτι οἱ μεταφράσεις ἔργων ἐπιστημονικῶν, ἱστορικῶν, παιδαγωγικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀποτελοῦν ἰσχυρὲς μαρτυρίες τοῦ ρυθμοῦ ἀνάπτυξης τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους καὶ κρίνοντας ὅτι ἡ πρωτότυπη παραγωγή ἀνάλογων ἔργων δὲν θὰ μπορούσε νὰ ξεπεράσει τὴ χρησιμότητα καὶ τὴν ὠφέλεια ποὺ ἐξασφαλίζουν τὰ ξένα συγγράμματα, ὁ Κοραῆς, χάρις στὴ στενὴ ἐπαφὴ του μὲ τὸ βιβλίο, ὑποδεικνύει συχνὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ θὰ ὑπηρετοῦσαν τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ γένους. Πολλὲς φορές προτείνει στοὺς μεταφραστές, ποὺ συχνὰ ἔχει ἐπιλέξει ὁ ἴδιος, τὴν περικοπὴ ἢ τὴν προσθήκη κεφαλαίων στὸ πρωτότυπο κείμενο προκειμένου νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται, ἄλλοτε διορθώνει καὶ ἐπιμελεῖται ὁ ἴδιος τὴν ἀπόδοση λέξεων καὶ ἑννοιῶν ποὺ δημιουργοῦν προβλήματα κατὰ τὴ μεταφορὰ τους στὰ νεοελληνικὰ συμφραζόμενα καὶ γενικότερα παρέχει λύσεις καὶ βελτιώσεις στὰ μεταφραστικὰ ἀδιέξοδα τῶν συμπατριωτῶν του.

Γιὰ τὴν καλύπτερη γνωριμία καὶ διάδοση τῶν ἔργων τῆς δυτικῆς σοφίας ἐνθαρρύνει τὴ μετάφραση ἐπιστημονικῶν καὶ οἰκονομικῶν συγγραμμάτων, ὅπως τὴ *Χημεία* (*Traité de chimie élémentaire*, 1813-1816) τοῦ L. J. Thenard ἀπὸ τὸν Ν. Βάμβα, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴ δεύτερη ἐκδοση τοῦ πρωτοτύπου, γιὰ νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ διορθώσεις καὶ οἱ προσθή-

1. «Ὁ καλὸς οὗτος Βαρθόλδους ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν φανερὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους προθυμίαν νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, προθυμίαν ἀποδεδειγμένην ἀπὸ τόσας σοφῶν ἀλλογλώσσων συγγραμμάτων μεταφράσεις, ὅσαι ἐκδίδονται καθ' ἡμέραν», Α. Κοραῆς, «Τὰ εἰς τὴν ἐκδοσιν (1807) τοῦ Ἰσοκράτους Προλεγόμενα», *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς*, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., τ. Α', Ἀθῆνα 1986, σ. 221-222, σὺμ. 2. Βλ. καὶ Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Δύο "Κατήγοροι τοῦ γένους"»: C. De Pauw (1788) καὶ J. S. Bartholdy (1805)», *Περιορήσεις στὸν ἑλληνικὸ χῶρο*, ἐπιλεγόμενα Κ. Θ. Δημαρχῆ, ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Ἀθῆνα 1968, σ. 51-66. Γιὰ τὸν ρόλο τῶν μεταφράσεων στὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἑλληνισμοῦ σημειώνει ἀκόμα ὁ Κοραῆς: «Τρόπον μεταβολῆς τῆς Ἑλλάδος [...] οὗτ' ἐστοχάσθη ποτέ, οὔτε στοχάζομαι δυνατόν ἄλλον παρὰ τὴν παιδείαν [...] Ὁ πολυπλασιασμὸς τῶν βιβλίων εἶναι μέσον ἰσχυρώτατον τῆς ἐξαπλώσεως ταύτης. Βιβλία μετεφράσθησαν ἀξίολόγα πολλὰ, καὶ μεταφράζονται καθημέραν, ἀπὸ τὰς ἀλλογενεῖς γλώσσας» (*Προλεγόμενα*, ὅ.π., σ. 313).

κες τοῦ συγγραφέα,² καὶ τὸ διάσημο γιὰ τὴν ὥθηση ποὺ προσέφερε στὴν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας *Δοκίμιο γιὰ τὴν ἀρχὴ περὶ πληθυσμοῦ*, τοῦ ἄγγλου οἰκονομολόγου Th. R. Malthus (*An Essay on the Principle of Population*, 1798), «βιβλίον ἐξαίρετον καὶ ἄξιον νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, διὰ νὰ μάθωσιν οἱ ἐλεήμονες ἡμῶν πλούσιοι, ποῖον εἶναι τὸ ἀληθινὸν εἰς τοὺς ἐνδεεῖς ἔλεος», ὅπως γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολὴ του (ἀπὸ 28.10.1809) πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου.³

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς γνώσης προκρίνονται ἡ γεωγραφία καὶ ἡ ἱστορία. Ἡ μετάφραση γενικῶν γεωγραφικῶν ἔργων ποὺ θὰ ξεπερνοῦν τὸ εἰδικὸ τοπικὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ ἐξαιρετικὰ χρήσιμη στὶς περιστάσεις: «Τὴν σήμερον γεωγραφίαν ἀξιόλογον Γραικὸς νὰ γράψῃ δὲν ἐμπορεῖ, πλὴν ἐὰν ἔχῃ τι εἰδικόν, ἄγνωστον ἀκόμη, περὶ τινος τόπου νὰ εἴπῃ [...] Ἐὰν θέλωσι γεωγραφίαν ὀλικὴν τοῦ κόσμου τί δὲν μεταφράζουσι τὸν [W.] Gut[h]rie ἢ τὸν [J.] Pinkerton ἢ ἄλλον τινὰ καλὸν Γεωγράφον; Τοιαύτη μετάφρασις εἰς κοινὴν γλῶσσαν (καὶ ὅχι εἰς βάρβαρον ἑλληνισμὸν) θέλει εἶσθαι ἔργον ὠφελιμώτατον εἰς ὅλον τὸ ἔθνος [...] Καὶ ἂν μεταφρασθῇ μὲ κρίσιν, ὠφελεῖ καὶ τὴν Γλῶσσαν», σημειώνει πάλι ὁ Κοραῆς.⁴

2. «Ζητεῖς καὶ τὴν *Χημικὴν* τοῦ Thenard, ἥτις ἐμεταφράσθη καὶ αὕτῃ ἀπὸ τὸν Βάμβαν, καὶ δὲν ἐξεύρω διὰ ποίαν αἰτίαν δὲν ἐτυπώθη ἀκόμη [...] Ἡ μετάφρασις τοῦ Βάμβα ἐγένετο ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Τοῦ ἐπρόφθασα ὅμως πρὸ πολλοῦ τὴν νῦν δευτέραν, διὰ νὰ προσθήσῃ τὰς αὐξήσεις, καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ διορθωθέντα ἀπὸ τὸν συγγραφέα» (ἐπιστολὴ ἀπὸ 2.3.1819 πρὸς τὸν Ἰάκ. Ρῶτα), Ἀδ. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', ἐκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., Ἀθήνα 1982, σ. 149. Βλ. καὶ τὴν σχετικὴ Προκήρυξη ποὺ δημοσιεύεται ἀπὸ τὶς σῆλές τοῦ *Λόγιον Ἑρμῆ*: «Ὁ Νεόφυτος Βάμβας [...] εἰσῆλθεν καὶ τὴν *Χημείαν* εἰς τὴν δημόσιον Σχολὴν τῆς πατρίδος του, ἀκολουθῶν τὸ σύγγραμμα καὶ τὴν μέθοδον τοῦ σοφοῦ διδασκάλου του Θεοφάνους [...] Εὐρισκόμενος δὲ ἤδη περὶ τὰ τέλη τῆς μεταφράσεως τοῦ μεθοδικωτάτου τούτου συγγράμματος [...] λαμβάνει θάρρος νὰ προσκαλέσῃ εἰς συνδρομὴν τοὺς φιλοτέχνους καὶ φιλεπιστήμονας ὁμογενεῖς του», *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος Ζ'* (1817) 252.

3. *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', Ἀθήνα 1966, σ. 547. Βλ. καὶ Φ. Ἡλιού, *Εἰσαγωγὴ στό: Σταμάτης Πέτρου, Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἀμστερνταμ*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 57: «Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία ἐπισφύρει τὴν προσοχὴν τοῦ στὰ χρόνια, ἀκριβῶς, ποὺ ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ αὐτόνομη ὑπόστασις σὰν ἐπιστήμη. Καὶ τοὺς μεγάλους κλασικοὺς τῆς, τὸν Ἀνταμ Σμιθ, τὸν Μάλθο καὶ τὸν Ρικάρντο, ὁ Κοραῆς φαίνεται πὼς εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ τοὺς διάβασε προσεκτικὰ καὶ αὐτὸς προσπάθησε, διακριτικὰ, νὰ τοὺς γνωρίσει στὴν Ἑλλάδα». Πβ. καὶ Α. Ἀγγέλου, «Ἰχνηλατήσεις Πολιτικῆς Οἰκονομίας στὸν χῶρο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (Προσχέδιο δοκιμίου)», *Ὁ Ἑρμῆς* 19 (1993) 66-101.

4. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 6.3.1805), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 243.

Ἰδιαίτερη ὠφέλεια ἀναμένεται νὰ ὑπάρξει ἀπὸ τὴ μετάφραση παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων ποὺ ἀφοροῦν τὴν καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἡθῶν, ὅπως τὸ διαδεδομένο σὲ ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη *Traité des études* (1726-1728) τοῦ Ch. Rollin⁵ καὶ τὸ *Περὶ νεανίδων ἀγωγῆς* (*Traité de l'éducation des filles*, 1689) τοῦ Fénelon,⁶ μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ δημιουργία ἁμιλλας γύρω ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀνατροφή.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἡθική, τὸν πολιτικὸ στοχασμὸ καὶ τὴ ρητορικὴ συμπληρῶναι ἢ ἐπιμονὴ τοῦ Κοραΐ νὰ μεταφρασθοῦν στὴ γλώσσα μας ἔργα σχετικὰ μὲ τὴ φιλολογία καὶ τὴν αἰσθητική. Ἡ κυριαρχία τοῦ ὀρθοῦ λόγου καθορίζει ὅχι μόνον τὴν ὁργάνωση ἐνὸς αἰσθητικοῦ συστήματος ἀλλὰ καὶ τὴν τελειοποίησή τῆς γλώσσας. Πολύτιμο μέσο γιὰ τὴ διάδοση τῶν «ὄντως καλῶν γραμματικῶν» θεωρεῖ ὁ Κοραΐς τὴ μετάφραση τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς τοῦ γερμανοῦ φιλόλογου Aug. Matthiae (*Ausführliche Griechische Grammatik*, 1807),⁷ ἐνῶ ὁ ἐνθουσιασμὸς του γιὰ τὴ γραμματικὴ τοῦ Ph. Buttmann (*Griechische Grammatik*, 1792) εἶναι ἀνεπιφύλακτος. «Τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῆς Γραμματικῆς ἢ θεωρία εἶναι πρῶγμα νέον, μὴδ' ἦτο δυνατόν νὰ διορθωθῇ, ἂν δὲν ἐδιορθόνητο πρῶτον ἡ φιλοσοφία, ἥγουν ἂν δὲν ἐγίνετο ἀντ' αἰρετικῆς ἐκλεκτικῆς», γράφει ὁ Κοραΐς στὸν Βασιλεῖον (ἐπιστολὴ ἀπὸ 24.9.1810) ζητώντας του νὰ μεταφρασθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ γρηγορότερο, ἐνῶ ἀργότερα τὸν διαβεβαιώνει γιὰ τὴ σκοπιμότητά τῆς ἐκδόσεως: «Αὐτὴ θέλει ματαιώσῃ ὅλας τὰς γραμματικὰς».⁸

5. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλεῖον (ἀπὸ 8.6.1811), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 115.

6. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Θεόφ. Καῖρη (ἀπὸ 25.12.1817), *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 58. Βλ. καὶ ὁ.π., σ. 70, 137, 185, 188.

7. Σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῆς μετάφρασης ἀλλὰ καὶ τῆς διάδοσής της γράφει ὁ Κοραΐς στὸν Ἀλέξ. Βασιλεῖον (ἐπιστολὴ ἀπὸ 4.1.1810): «Ἵσως ἀγνοεῖς ὅτι εἶναι γραμματικὴ ἐξάρετος Ἑλληνικὴ γραμμένη εἰς τὸ Γερμανικόν: *Ausführliche Griechische Grammatik von August Matthiae*, Leipsig 1807. Ἀπόκρησέ την τὸ γρηγορότερον καὶ εὖρε κανένα νέον Γραικὸν νὰ τὴν μεταφράσῃ μυστικῶς καὶ γρήγορα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ ὅχι τὴν Ἑλληνικὴν [...] Ἐχομεν τὸν Κούμαν εἰς τὴν Σμύρνην, τὸν Σελεπὴν εἰς τὴν Χίον, τὸν χαριτωμένον νέον Θεόφιλον εἰς τὰς Κυδωνίας. Ἀφοῦ τὴν εἰσάξωμεν εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πόλεις, τὰ ὄντως καλὰ γραμματικὰ ἐμβαίνουν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα [...] Ὅλοι οἱ νέοι θέλουν τὴν ἐναγκαλισθῆναι καὶ πέμψειν εἰς τοὺς κόρακας τοὺς διδασκάλους των», *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 6-7.

8. Ὁ.π., σ. 50, 132. Ὁ Κοραΐς παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐκδόσεως, ἐπισημαίνει τὰ τυπογραφικὰ λάθη, τίς μεταφραστικὰς ἀδυναμίας καὶ τίς γλωσσικὰς ἀδεξιότητες καὶ τέλος προτείνει λύσεις σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τίς ἀρ-

Διατυπώνοντας τις αντιρρήσεις του για τις μεταφράσεις τών φιλοσοφικών, ιστορικών, θεατρικών και λογοτεχνικών έργων που έχουν ήδη κυκλοφορήσει σέ βιβλίο, ο Κοραής αποδίδει ιδιαίτερη σημασία όχι τόσο στο περιεχόμενο, αλλά κυρίως στο ύφος, τή γραμματική και τή σύνταξη τής γλώσσας. Καθοδηγούμενος από μιὰ βασική αρχή που προμοδοτεί τή χρησιμότητα τοῦ ωφέλιμου και επιβάλλει τήν προσαρμογή σέ συγκεκριμένους γλωσσικούς κανόνες, ο Κοραής άλλοτε αναπτύσσει τὰ επιχειρήματά του με επάρκεια και πληρότητα και άλλοτε προσφεύγει σέ συνοπτικές και ολιγόλογες κρίσεις. Ἡ μετάφραση τοῦ J. Locke (*Ἐγχειρίδιον... περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας*, Βενετία 1796) ἀπὸ τὸν Ἰω. Λίτινο χαρακτηρίζεται «τυραννική» γιὰ τὸν ἄμετρο ἐξαρχαισμὸ τῆς γλώσσας,⁹ τὸ ὕφος τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου τοῦ Fontenelle *Ὀμιλίας περὶ πληθὺς κόσμων* (Βιέννη 1794) ἀπὸ τὸν Π. Κοδρικὰ «μακαρονικόν»¹⁰ καὶ ἡ ἔκδοση τῶν εἴκοσι δύο *Διηγημάτων* (Βενετία 1797) τοῦ Βοκκάκιου ἀπὸ τὸν Σπ. Βλαντὴ «ἀθλιεστάτη».¹¹ Καταδικαστική εἶναι καὶ ἡ ἀφοριστική κρίση του γιὰ τὴ μετάφραση ἑνὸς δράματος τοῦ Metastasio ἀπὸ τὸν Ρήγα: «Ἀπὸ τὰ Ὁλύμπια [Βιέννη 1797] τοῦ Μεταστασιορήγα μ' ἄρρεσεν ἡ προσφωνητικὴ ἐπιστολή, ὡς ἑλληνικῶς σωφρονοῦσα».¹²

χρὲς τοῦ ὀρθοῦ λόγου: «Εἰς τὴν δευτέραν σελίδα δύο φορές μεταφράζει τὸ Gewandtheit Εὐκαμψίαν, διὰ τί ὄχι, Εὐστροφίαν; Κανὼν γενικὸς καὶ λογικὸς (ἐπειδὴ στηρίζεται εἰς τὸ λογικὸν ἀξίωμα τοῦτο: "ὁ φωτισμὸς τῶν ἀπαιδευτῶν πρέπει νὰ γίνεταί διὰ τῶν εὐκολωτέρων καὶ συντομωτέρων μέσων") οὗτος: Ἀπὸ δύο συνωνύμους λέξεις ἐκεῖνη πρέπει νὰ διαλέγεται καὶ νὰ εἰσάγεται εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν μας, τὴν ὁποῖαν ἐλπὶς ἢ ὑπόληψις εἶναι, ὅτι θέλει εὐκολώτερον καταλάβειν ὁ ἀπαιδευτορ», ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 9.9.1811), ὁ.π., σ. 141. Τὸ βιβλίο μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Στέφ. Οἰκονόμο κυκλοφορεῖ τὴν ἐπόμενη χρονιά (*Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης... Φιλίππου Βουτυράνου*, Βιέννη 1812).

9. «Ἐχω τὴν τυραννικὴν μετάφρασιν τοῦ Λωκίου· σὲ βεβαιῶνω, φίλε μου, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνώσῃ τις μίαν μόνην σελίδα, χωρὶς νὰ φωνάξῃ μετὰ τὸν Κωμικόν, Αἰβοί· τουτὶ καὶ δὴ Χωρεῖ τὸ κακόν· δότε μοι λεκάνην», ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 26.1.1804), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 129.

10. Βλ. ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 25.12.1817), *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', σ. 61.

11. Βλ. ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 20.12.1807), *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 432. Βλ. καὶ V. Patsiou, «Adattamenti narrativi del *Decamerone* in greco (XVIII-XIX secoli)», *Testi letterari italiani tradotti in greco (dal '500 ad oggi)*, Atti del IV Convegno di Studi Neogreci (Viterbo, 20-22 maggio 1993), a cura di Mario Vitti, Rubbettino 1994, σ. 245-250.

12. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἀπὸ 6.3.1805) ὁ Κοραὴς συνεχίζει: «Ἐξὼ ἀπὸ τὴν ἀσυγκέραστον ἀνάμειξιν Ἑλληνικῶν καὶ κοινῶν λέξεων καὶ

Ἰδιαίτερα ἐνοχλημένος φαίνεται νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ ἐλληνογερμανικοῦ *Λεξικοῦ* (1797-1798) τοῦ J. G. Schneider, ποὺ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ ἐλληνικοῦ *Λεξικοῦ* (τ. Α', 1809) τοῦ Α. Γαζῆ. Ὁ Κοραῆς διαφωνεῖ μὲ τὴν παρεμβολὴ στὸ πρωτότυπο κείμενο προσθηκῶν τοῦ μεταφραστῆ καὶ ἀπαριθμεῖ ἀναλυτικὰ τὰ λάθη καὶ τὶς ἀβλεψίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἄγνοια τῆς γερμανικῆς γλώσσας, τὴν ἀμάθεια, τὴν κενοδοξία καὶ τὴν ἀκρισία τοῦ λεξικογράφου.¹³

Σχολιάζοντας τὴ μετάφραση τοῦ *Ἀγάθωνα* (Βιέννη 1814) τοῦ Chr. M. Wieland, ἐνὸς γερμανικοῦ μυθιστορήματος ποὺ ἐγκαινιάζει τὴ μεγάλη πεζογραφικὴ παράδοση ὅπως θὰ διαμορφωθεῖ τὰ χρόνια τοῦ ρομαντισμοῦ, ὁ Κοραῆς ἀναφέρεται συνοπτικὰ στὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς ἀρετὲς τῆς λογοτεχνικῆς μετάφρασης: ἐλεύθερη καὶ ὅχι κατὰ λέξη ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου καὶ κυρίως προσαρμογὴ τοῦ κειμένου στὰ λεκτικὰ συμφραζόμενα τῆς γλώσσας ὑποδοχῆς. «Εἰς τοῦτο ἀπατήθη ὁ μεταφραστῆς, ὅτι ἐνόμισε χρέος του ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ λέξιν τὸν συγγραφέα του. Τοιαύτη πιστότης εἰς ὅλας τὰς γλώσσας εἶναι κακὴ, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Γερμανικὴν [...] Τοιούτων μυθιστορικῶν [...] ἡ μετάφρασις πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἐλεύθερα καὶ προσαρμοσμένη εἰς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς εἰς τὴν ὁποίαν μεταφέρονται γλώσσης», γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξ. Βασιλείου σχολιάζοντας τὴ μετάφραση τοῦ K. M. Κούμα.¹⁴ Ἡ λογοτεχνικὴ μετάφραση, ἐγκαταλείποντας τὴν πιστότητα, ἀπαραίτητη γιὰ τὰ βιβλία γνώσεων καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἐνισχύει ἐδῶ, μὲ τὴ μεταφορὰ ἐνὸς ξένου ἔργου σὲ καινούριο καὶ διαφορετικὸ πολιτισμικὸ πλαίσιο, τὶς γλωσσικὲς καὶ συνθετικὲς δυνατότητες ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἐθνικὴ ἰδιότητα.

φράσεων, διὰ νὰ κάμῃ τὸ Κράμα ἀληθῆ κυκεῶνα, ἀνέμιξε καὶ Τουρκικὰς καὶ Γαλιτικὰς λέξεις[...] καὶ ἄλλα τοιαῦτα στολίσματα τερατώδη», *Ἀλληλογραφία*, τ. Β', σ. 242.

13. «Ἄν εἶχε μυελὸν εἰς τὸ κρανίον του, ᾗθελεν ἐντρέπεσθαι διὰ τὰ ἀπειροπληθῆ σφάλματα τοῦ Λεξικοῦ του, ἀντὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ἐξεράση κατὰ τῶν ἀνακρινόντων αὐτά. Μηδ' αὐτὰ τὰ τυπογραφικά, ἢ μνημονικά σφάλματα τοῦ Συνεδριανοῦ Λεξικοῦ ἐστάθη καλὸς νὰ διορθώσῃ. Ἀντὶ τούτων τῶν ὀλίγων ἐπρόσθεσεν αὐτὸς μυρμηκιᾶν σφαλμάτων, τὰ ὅποια δὲν δείχνουν τύπου ἢ μνήμης, ἀλλὰ πολλῆς ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας παραπτώματα», γράφει μετὰξὺ ἄλλων ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξ. Βασιλείου (ἐπιστολὴ ἀπὸ 19.3.1812), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 183. Βλ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, «Ἀνθίμου Γαζῆ "Λεξικὸν Ἑλληνικόν"». Ἡ ἱστορία μιᾶς λεξικογραφικῆς προσπάθειας», *Ὁ Ἑραριστὴς* 2 (1964) 163-186.

14. Ἐπιστολὴ ἀπὸ 29.12.1814, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 358. Βλ. καὶ Ρ. Ἀργυροπούλου, «Τὸ πρότυπο τοῦ *Ἀγάθωνα* στὴ διανόηση τοῦ K. M. Κούμα», *Φιλολογία* 23-24 (1993-94) 224-231.

Με άφορμή τή μετάφραση τοῦ *Ταρτούφου* (Βιέννη 1815) τοῦ Μολιέρου ἀπό τόν Κ. Κοκκινάκη, ὁ Κοραῆς ἐντοπίζει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ἐποίους ἡ μεταφραστική διαδικασία συναντᾷ τὰ χρόνια αὐτὰ ὀρισμένα σοβαρὰ προβλήματα. «Ἡ μετάφρασις εἶναι καλή, ὅχι ὅμως χωρὶς σφάλματα. Νὰ τὰ σημειώσω, ὥς ἐπιθυμεῖς, δὲν μὲ συγχωροῦσιν οὔτε αἱ πολλαὶ καὶ βαρεῖται ἀσχολίαι μου, οὐτ' ἡ σχεδὸν ἐβδομηκονταετῆς μου ἡλικία [...] Ἄρκεϊ νὰ σέ δείξω τὰς πηγὰς τῶν σφαλμάτων [...] Πηγὴ πρώτη δυσκολεύουσα τὴν ἀκριβῆ μετάφρασιν εἶναι ἡ βάρβαρος ρίμα, ἥτις ἐπροσκολληθῇ καὶ εἰς ἡμᾶς ὥς ψώρα [...] Δευτέρα πηγὴ, ἡ αἰτία, εἶναι ἡ παροῦσά μας κατάστασις [...] Τρίτην ἀριθμῶ αἰτίαν τὴν ἑλλειψιν βοηθημάτων», ἀπαντᾷ ὁ Κοραῆς σὲ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κοκκινάκη ποὺ ζητοῦσε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν ὑπογράμμιση τῶν πιθανῶν λαθῶν τοῦ στὴ μετάφραση τοῦ μολιερικοῦ ἔργου.¹⁵

Ἡ «τυραννία» τῆς ρίμας, ἡ ἑλλειψὴ τῶν κατάλληλων βοηθημάτων καὶ ἡ κατάσταση τῆς γλώσσας, ποὺ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ παρέχει τὸ ἀναγκαῖο ἐκφραστικὸ ὄργανο, πολλαπλασιάζουν τὶς πιθανότητες σφαλμάτων καὶ ἐνισχύουν τὴν ἀδυναμία τοῦ μεταφραστῆ στὴν προσπάθειά του νὰ ἀποδώσει τὸ νόημα μὲ γλαφυρότητα καὶ σαφήνεια, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται ἡ οὐσία καὶ ἡ χάρις τοῦ πρωτότυπου κειμένου. «Ὅσοι ζῶμεν τὴν σήμερον εἵμεθα πρῶτοι ἐργάται (εἰς τὴν χρονικὴν τάξιν) γλώσσης ἀκόμη ἀνεργάστου, τῆς ὁποίας ἡ δυσκολία φυσικὰ πρέπει ν' αὐξάνῃ ὅταν καὶ ὁ γράφων δὲν ἐκφράζῃ ὅσα συλλογίζεται, ἀλλὰ μεταφράζει τοὺς λογισμοὺς τῶν ἄλλων», συμπληρώνει ὁ Κοραῆς.¹⁶

Δύο ἀπὸ τὶς βασικὲς καὶ ἐπίμονες φροντίδες τοῦ Κοραῆ, ἡ διόρθωση τῆς γλώσσας καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ἱκανοποιοῦνται μὲ ἓναν ἄμεσο καὶ ἀποτελεσματικὸ τρόπο, τὴ μετάφραση ξενόγλωσσων ἔργων ἢ τὴ μεταφορὰ στὰ νέα ἑλληνικὰ κειμένων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας. Ἡ μετάφραση πρέπει νὰ εἶναι προσαρμοσμένη στὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα τῆς «μέσης καὶ μετριόφρονος» κοινῆς ἑλληνικῆς καὶ νὰ ἐπιδιώκει τὴν ἀκριβῆ μεταφορὰ τῶν ἐννοιῶν ἀκολουθώντας τὴν «καταλληλίαν τῶν φράσεων μὲ τὰς ιδέας». Ἡ σύνθεση καὶ ἡ συναρμογὴ τοῦ ὅρου, μὲ τὴν εὐστοχὴ συμπλοκὴ τῶν λέξεων, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἑλληνα μεταφραστὴ ἓνα ἐπιπλέον χρέος στὴν πρόθεσή του νὰ χρησιμοποιοῦ ἓνα εἶδος λόγου πειστικοῦ καὶ καλλωπισμένου, ἱκανοῦ νὰ προκαλέσει («ἡδονή») στὴν ἀκοή:

15. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κ. Κοκκινάκη (ἀπὸ 5.9.1816), *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 500.

16. *Ο.π.*

«Ἡ αὐτὴ λέξις κατὰ τὸν τόπον, ὅπου εὐρίσκεται, εἰς τὴν φράσιν ἢ περιόδον, προξενεῖ διάφορα ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἀκοὴν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν. Ὁταν κατέχη τὸν ἴδιον αὐτῆς καὶ πρέποντα τόπον [...] κινεῖ εἰς θαυμασμόν, καὶ τελευταῖον εἰς μίμησιν, μητέρα καλὴν δύο καλῶν τέκνων, τῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης, καὶ τῆς διορθώσεως τῶν κεφαλῶν ὅλων τοῦ "Εθνους», γράφει ὁ Κοραΐς στὸν Κωνσταντῖνο Βαρδαλάχο (ἐπιστολὴ ἀπὸ 24.6.1814).¹⁷

Ἡ ἀφαίρεση τῶν «ἔμφυτων καλῶν» τῆς γλώσσας μὲ τὴν εἰσαγωγὴ ἰδιωματισμῶν ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ τὰ γαλλικά, ἡ ἄγνοια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ ἡ περιφρόνηση τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ τέλος ἡ ἀνάμικτη χρῆση τύπων τῆς «παλαιᾶς» καὶ τῆς «νέας» γλώσσας μεταμορφώνουν τὸν χαρακτήρα τοῦ λόγου σὲ σκοτεινόν, τραχὺ καὶ ἀηδὴ. «Πόθεν προέρχεται ὅτι αἱ περισσότεραι νέαι μεταφράσεις εἶναι ἀηδεῖς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν; ἐκ τούτου βέβαια ὅτι οἱ μεταφράζοντες, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμαν μελέτην ἱκανὴν εἰς τῶν ἰδίων προγόνων τὴν γλῶσσαν, δὲν ἐξεύρουν ἀκριβῶς, οὐδ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν συνήθως λαλοῦσιν, σημειώνει ὁ Κοραΐς στὰ Προλεγόμενα τῶν *Αἰθιοπικῶν* τοῦ Ἡλιόδωρου (1804).¹⁸

Τὸ «ἀνώμαλον» ὕφος, οἱ ἄστοχες προσοθῆκες καὶ οἱ «ἀναιδεῖς» σφετερίσεις παραθεμάτων ἀπὸ τοὺς ξένους συγγραφεῖς χαρακτηρίζουν τὶς πρῶτες ἀδόκιμες μεταφραστικὲς προσπάθειες, ποὺ παραμένουν ὥστος ὡφέλιμες καὶ ἀντιμετωπίζονται γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὶς περισσότερες φορὲς μὲ ἀνοχὴ καὶ ἐπιείκεια. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ διατυπώνει ὁ Κοραΐς σχετικὰ μὲ τὴν ἐκδοσὴ μιᾶς τραγωδίας τοῦ Ρακίνα ἀπὸ τὸν Δημήτριο Μουρούζη: «Ἄν κατὰ δυστυχίαν (ὅτι δυστυχίαν τὸ νομίζω) μὲ συμβουλευθῇ ὁ Μουρούζης περὶ τῆς μεταφρ[άσεως] τῆς τραγωδ[ίας] θέλω τὸν παρακινήσει νὰ τὴν ἐκδώσῃ, μ' ὅλον ὅτι δὲν μ' ἀρέσκει μὴτ' ὁ χαρακτήρ, μὴτ' ἡ ἀκρίβεια τῆς μεταφρ[άσεως]. Τὰ τοιαῦτα [...] ἐπειδὴ ἀναποφεύκτως εἰς παντὸς γένους μόρφωσιν ἢ ἀναμόρφωσιν πρέπει νὰ προηγούνται τῶν καλῶν καὶ ἀκριβῶν [...] ἐπειδὴ, ἂν ὅχι ἄλλο, ἐπιταχύνουσι καὶ τὴν φανέρωσιν τῶν καλῶν».¹⁹

Προσεκτικὸς παρατηρητὴς καὶ ὑποκινητὴς τῶν πνευματικῶν δραστη-

17. Ὁ.π., σ. 303. Τὶς σκέψεις αὐτὲς ἐκφράζει ὁ Κοραΐς μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Κ. Βαρδαλάχου μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ξενοφῶντα. Πβ. καὶ τὶς παρατηρήσεις ποὺ διατυπώνει στὰ Προλεγόμενα τῶν *Χαρακτήρων* τοῦ Θεόφραστου σχετικὰ μὲ τὴν μετάφραση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικά σὲ ξένη γλῶσσα, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς*, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., τ. Δ', Ἀθήνα 1995, σ. 498-499.

18. Ἀδ. Κοραΐς, *Προλεγόμενα*, τ. Α', σ. 39.

19. Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 31.

ριοτήτων τῶν ὁμογενῶν του, ὁ Κοραῆς μέσα ἀπὸ τίς διάσπαρτες μνεῖες τῆς Ἀλληλογραφίας, τῶν Προλόγων καὶ τῶν Προλεγομένων του ἐκφράζει τμηματικὰ μιὰ συνολικὴ θεωρητικὴ προσέγγιση τῶν μεταφράσεων ποὺ ἀφορᾷ τὴ διατύπωση καὶ τὸ περιεχόμενο καθὼς καὶ τὴ γραμματικὴ, τὴ ρητορικὴ, τὴ λεξικογραφία καὶ τὴ σύνταξη τῆς γλώσσας. Ἐν καὶ λείπουν τὰ ἐκτενῆ ἐξειδικευμένα κείμενα ποὺ θὰ ἔδιναν μιὰ ἐνιαία μορφή στὴν κοραϊκὴ σκέψη, τόσο ἡ θεωρία, ὅσο καὶ ἡ ἱστορία ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ τῆς μετάφρασης ἀποκτοῦν τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα, τὴ συνοχὴ, τὸν στόχο καὶ τὴν ἀξιοπιστία τους.

ΒΙΚΥ ΠΑΤΣΙΟΥ